

SPIS TREŚCI

WSTĘP (GRAŻYNA BARBARA SZEWCZYK, RYSZARD KACZMAREK)	7
---	---

NA FRONCIE I NA ZAPLECZU

TOBIAS WEGER <i>Mitteleuropa, Zwischeneuropa, Neues Europa? Śląsk w „koncepcjach przestrzennych” w czasie I wojny światowej</i>	12
JOANNA KAŁUSKA, JOANNA TOFILSKA <i>Katowicki Heimatfront w okresie I wojny światowej</i>	20
BARBARA MARESZ, MATEUSZ ŚCIAŻKO <i>Wielka polityka i życie codzienne w czasie I wojny światowej</i>	29
JERZY MYSZOR <i>Udział śląskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego w I wojnie światowej</i>	48
JOANNA LUSEK <i>Preparandy i seminaria nauczycielskie na Górnym Śląsku w latach I wojny światowej</i>	62
DARIUSZ NAWROT <i>Organizacja Legionów Polskich w Zagłębiu Dąbrowskim w 1914 roku i jej echa na Górnym Śląsku</i>	92
MAREK KRYŚ <i>I wojna światowa oczami publicystów miesięcznika kulturalnego „Oberschlesien”</i>	107
MICHAŁ SKOP <i>I wojna światowa na łamach „Kattowitzer Zeitung”</i>	116
URSZULA RZEWICZOK <i>Życie codzienne na Górnym Śląsku w czasie I wojny światowej w świetle „Katolika”</i>	125
ANNA JONIAK <i>Wallisowie ze Śląska – dzieje rodziny</i>	139
ANNA KUBICA <i>I wojna światowa oczami Górnoszlązaka. Listy z frontu Kazimierza Wallisa</i>	148
RYSZARD KACZMAREK <i>Zapomniane groby Górnoszlązaków poległych na froncie zachodnim podczas I wojny światowej</i>	166

W LITERACKIEJ NARRACJI

GRAŻYNA BARBARA SZEWCZYK <i>Pierwsza wojna światowa w literaturze niemieckiej na Górnym Śląsku</i>	178
KRZYSZTOF A. KUCZYŃSKI <i>Carl Hauptmann w obliczu I wojny światowej. Na przykładzie tekstów publicystycznych lat 1914–1919</i>	187
ZBIGNIEW FELISZEWSKI <i>I wojna światowa w dramacie Carla Hauptmanna</i>	195
KRZYSZTOF KŁOSOWICZ <i>Postaci Górnoszlązaków na frontach I wojny światowej. W kręgu narracji Arnolda Zweiga</i>	203
MARTA JADWIGA BĄKIEWICZ <i>Emocje na granicy. Przestrzeń wojenna w powieści „Wychowanie pod Verdun” Arnolda Zweiga</i>	208
NINA NOWARA-MATUSIK <i>„Chwiejącym się krokiem zza mgieł wylania się dom”. Doświadczenie wojny w twórczości Arthura Silbergleita</i>	218
RENATA DAMPC-JAROSZ <i>I wojna światowa w twórczości publicystycznej Maxa Herrmanna-Neißego</i>	228
GRAŻYNA KRUPIŃSKA <i>Płeć i wojna w antywojennej sztuce Ilsy Langner „Frau Emma kämpft im Hinterland”</i>	235
BEATE STÖRTKUHL <i>Artyści i intelektualiści na Śląsku „w walce o Górny Śląsk” w latach 1918-1919, a wystawa „Arbeit und Kultur in Oberschlesien” we Wrocławiu w październiku 1919</i>	243
ZUSAMMENFASSUNGEN	254
SPIS ILUSTRACJI	262
INDEKS NAZWISK	264
INDEKS MIEJSCOWOŚCI	269

WSTĘP

Oddajemy do rąk czytelników tom poświęcony dziejom I wojny światowej na Górnym Śląsku. Zainteresowanie tą tematyką na początku nowego wieku nie jest przypadkowe. Mijająca stuletnia rocznica rozpoczęcia pierwszego globalnego konfliktu wojennego, który zdeterminował historię XX wieku, dzisiaj nadal wydaje się doświadczeniem ważnym wobec obecnych wyzwań, przed jakimi świat stanął w dobie globalizacji. Dlatego ważne jest, iż książka ta przedstawia nie tylko kwestie polityczne i historię wojskowości, co miało miejsce już w publikacjach ukazujących się w ostatnich latach¹, ale także zagadnienia związane z życiem codziennym i historią kultury² na ówczesnych kresach wschodnich Cesarstwa Niemieckiego.

Wydarzenia z lat 1914-1918 miały miejsce na granicy dwóch epok. Stały się tragicznym wstępem do nowych czasów, kiedy konfliktów wojennych żaden z polityków, żaden z państw, żaden z mocarstw, nie było już w stanie rozstrzygać w wymiarze lokalnym, ograniczonym w przestrzeni i czasie. Nadchodziła epoka, w której pojawi się pojęcie wojny totalnej, obejmującej wszystkie dziedziny życia, poczynając od ideologii i polityki, poprzez gospodarkę, kulturę, a nawet prywatne życie jednostek. Od globalnego konfliktu nie będzie już ucieczki nawet do autonomicznej niszy własnego losu (*Nischendasein*), stworzonego by bronić resztek swojej wolności.

Jednocześnie w ujęciu historycznym I wojna światowa była w rzeczywistości dopiero wstępem do stopniowo postępującego procesu przekształcania się wojen rozumianych jako starcie na ograniczonym terytorium większych lub mniejszych armii, w wojnę totalną. Szczególnie dotyczyło to nadal istniejącej różnicy doświadczeń pomiędzy tymi, którzy spędzili I wojnę światową na froncie, i na tych na zapleczu (*Heimatfront*), znających ten konflikt tylko z propagandowo stylizowanych relacji prasowych oraz z zazwyczaj dość lakonicznych korespondencji lub opowiadań swoich bliskich walczących na froncie. Zaplecze odgrywało już wówczas olbrzymią rolę gospodarczą i było, jak się

¹ Por.: Górny Śląsk a I wojna światowa, red. Jarosław Raciński, Michał Witkowski, Katowice 2015; Ryszard Kaczmarek, Polacy w armii Kajzera, Kraków 2014.

² Taka refleksja znana jest tylko w ujęciach szerszych, obejmujących całość przeżyć frontowych. Ostatnio patrz: *Aufbruch und Krise: Das östliche Europa und die Deutschen nach dem Ersten Weltkrieg* (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Band 41) Hg. Beate Störtkuhl, Jens Stüben, Tobias Weger, Oldenburg 2010; *Remarque, Jünger und der Erste Weltkrieg. Literatur der Schützengräben*, Stefan Lochner u. andere, München 2013.

okazało w momencie klęski Niemiec na froncie zachodnim, najważniejszym czynnikiem wpływającym na ostateczną klęskę lub zwycięstwo. Jednak bezpośrednio wojna, z grozą powszechnej śmierci i okaleczeń oraz zniszczeń, nie docierała dalej niż kilkadziesiąt kilometrów poza strefę przyfrontową. Nadal była jeszcze w swych bezpośrednich skutkach pod tym względem doświadczeniem znanym tylko żołnierzom i nielicznym cywilom przebywającym w strefie przyfrontowej. Dopiero II wojna światowa spowoduje zatarcie się i tej granicy między frontem a zapleczem.

Aspekt odmienności doświadczeń na froncie i jego zapleczu był szczególnie ważny dla Górnego Śląska, którego mieszkańcom poświęcona jest ta książka. Poza krótkim okresem działań wojennych na froncie wschodnim latem i jesienią 1914 roku Górny Śląsk należał podczas I wojny światowej do zaplecza oddległego od wszystkich frontów. Na jego terytorium nie wkroczyły nigdy wojska nieprzyjacielskie. Wróg nie przekroczył nawet na kilka dni granicy polsko-rosyjskiej, chociaż sporadycznie słyszano już rosyjską artylerię jesienią 1914 roku. Wtedy młodzi ludzie zmobilizowani do „armii Kajzera” byli jednak już daleko od swoich rodzinnych domów, w większości nad granicą francuską, ale wkrótce potem trafili także na front wschodni, na Balkany, później także na front włoski, a nie brakowało ich także na egzotycznych polach walki na Bliskim Wschodzie czy w niemieckich koloniach w Afryce i Azji. W porównaniu z doświadczeniami tych żołnierzy ubranych w mundury koloru *feldgrau* codzienność ich ojców, braci, matek i siostr, które pozostały w rodzinnych górnośląskich domach była zupełnie inna. Tam daleko na froncie życie zostało zredukowane do swych podstawowych elementów: walki o przeżycie, zdobycie pożywienia, znalezienie chociaż na chwilę, bez zważania na konsekwencję, ucieczki od myśli o nieuchronności śmierci. Ich bliscy, oprócz niedogodności wojny (pauperyzacji, braków w zaopatrzeniu, lęku o bliskich) żyli jednak w innym świecie, gdzie nadal ważne były także inne wartości. Stąd brała się tak zadziwiająca nas dzisiaj nieumiejętność przezwyciężenia po wojnie uczucia obcości bliskich kiedyś sobie ludzi.

Dla wydawców tomu (Instytutu Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej w Katowicach i Instytutu Filologii Germańskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach³) równie ważna była analiza zjawiska w aspektach literackim, kulturowym i społecznym. Zarówno literackie świadectwa uczestników wojny, utalentowanych niemieckich artystów i pisarzy ze Śląska (np. Ludwig Meidner, Arnold Zweig, Arno Ulitz, Alfred Hein, Arthur Silbergleit), jak i twórców przeżywających dramatyczne zdarzenia z przestrzennego i czasowego dystansu (Gerhart i Carl Hauptmann, Max Herrmann Neiß, Ilsa Langner, Valeska Bethusy-Huc), czy jak w przypadku Augusta Scholtisa, rekonstruujących losy Ślązaków w oparciu o opowieści rodzinne i wspomnienia z lat dzieciństwa, dokumentują nie tylko stany psychiczne i przeżycia młodych żołnierzy w zetknięciu z rzeczywistością frontową, lecz pokazują ich zróżnicowane, często ambiwalentne i zmieniają-

³ Przy zbieraniu materiałów do prezentowanego tomu, współpracowało również Muzeum Historii Katowic.

ce się postawy ideowe. Odczytywanie literackich obrazów wojny utrwalonych w prozie, dramacie, poezji i w publicystyce, w dialogu z historią i z perspektywy dzisiejszej, pozwala dostrzec ukryte, umykające powierzchownej lekturze tekstowej warstwy narracji. Wstrząsające opisy bitew i wojennych doświadczeń pruskich patriotów, nacjonalistów, deklarujących lojalność wobec pruskiego systemu i apelujących równocześnie o pokój, zdecydowanych pacyfistów i pełnych obaw niedoświadczonych „ochotników” przerażonych widokiem śmierci i okaleczenia, ujawniają ukrywaną przez ówczesną propagandę prawdę o słabej kondycji psychicznej młodych i kryzysie światopoglądowym dojrzałych pisarzy, którzy w obliczu wojennego dramatu odczuwali przerażenie i bezsilność.

Narracje wojenne, w których historyczna prawda przemieszana jest z fikcją, sygnalizują otwarcie się na nowe formy gatunkowe, techniki artystyczne i środki językowe. Zapowiadają również – co ma miejsce w debatach intelektualistów i co znajduje swoje oparcie w zorganizowanej w 1919 roku wystawie „Arbeit und Kultur in Oberschlesien” – powstanie nowych państw i koncepcji przestrzennych, realizacji idei Środkowej Europy (Mitteleuropa) czy tzw. Nowej Europy.

I wojna światowa odcisnęła trwale piętno na postrzeganiu rzeczywistości przez szerokie grono twórców, artystów, pisarzy i publicystów ze Śląska. Wielu z nich, zwłaszcza walczących w mundurach pruskiej armii Górnolązaków, bezskutecznie próbowało się zmierzyć z wyzwaniem czasu i osobistą traumą. Niektórzy uciekali w wizje i oderwane od świata symbole, podczas gdy niewielka grupa piszących manifestowała konsekwentnie swój pacyfizm. Autorzy tomu, kierując uwagę w stronę literatury i analizując różne gatunkowo teksty niemieckich twórców ze Śląska, przede wszystkim utwory powstałe na Górnym Śląsku, mają świadomość, iż mimo prowadzonych przez historyków badań nad humanistycznym aspektem wojennego konfliktu, temat wciąż nie został rozpoznany. Dlatego przywołując zapomniane historyczne i literackie narracje, głosy publicystów o I wojnie światowej, a także koncepcje ideowe śląskich elit kulturalnych starają się w części dotyczącej Górnego Śląska zapłacić widoczną lukę.

Ryszard Kaczmarek, Grażyna Barbara Szewczyk